

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ձայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Հայ գրականություն, Արձակ, Պատմվածք

13+

Վրթանես Փափազյան

Կըշլան¹

1

...Երբ Ոստան հասա, դեպի Սպիտկո վանքն ելնող ճանապարհի վրա ծիրանիների ստորոտում հանգչող մի երիտասարդի հանդիպեցի: Ռուսիացի էր: Մեր ծանոթությունը շուտ կատարվեց: Նա էլ էր գնում վանքը՝ Աղթամարի կաթողիկոսին այցելելու: Վեհափառը մի քանի օրից ի վեր էր, որ Ոստանի այդ վանքն էր եկեք Արտոս լեռների մեջ ամառն անցկացնելու համար:

Լավ էր, որ ընկեր գտա, ապա թե ոչ՝ անտանելի էր դառնալու մենակ քայլելու այդ շոգին ու փոշոտ ճանապարհով:

Խոսակցելով, ծխելով, հաճախ հանգչելով, կարողացանք երեկոյան դեմ բավական բարձրանալ: Բարեբախտաբար ամպերի խոշոր կտորներ անցնում էին երկնքի վրայով և անցողակի, բայց թեթևացնող ստվերներ սփռում մեզ վրա:

Նախիրը վանքն էր վերադառնում, երբ մենք մի փոքրիկ ձորակ էլ կտրեցինք և հասանք Շամիրամա առվին:

Տեսարանը շքեղ էր. արևը մայր էր մտնում, ցածում՝ Ոստանի հովիտը, և հորիզոնի վրա՝ կապուտակ ծովը, առաջներս Արտոսի լեռնաշղթան՝ կանաչագեղ ու շողշողուն, և պուրակներ, որոնք ձգվում—հասնում էին մինչև բարձր գագաթները: Ահա և վանքն իր փոքրիկ գմբեթավոր մատուռով և կողքին գտնվող հին, ընդարձակ միակ բնակարանով: Ապա մի ընդարձակ ծառաստան-պարտեզ, որոնց ստվերների տակով հոսած էր սքանչելի վճիտ ջրերով Շամիրամա առուն:

Նախիրն այդ միջոցին հասնելով՝ իջնում էր վանքի առաջ: Ամեն կողմից լսվում էին բառաչ, մկկոց, հովվական շները հաչում էին, նախորդները ցուպերը բարձրացրած՝ աշխատում էին ոչխարներին դեպի գոմն անել, շոշարները (կաթ կթողները) փայտյա կուշերով զինված՝ վազվզում էին տավարի մեջ: Վանքն էին վերադառնում նաև հնձվորներ, կախողներ,

¹ Թրքական զինվորների համար ձմեռային բնակարան: Ջինվորանոց:

հոտաղներ, որոնք բոլորն էլ շրջակա գյուղերի բնակիչներից էին և եկել էին զուբարայով (ծրի) բանելու վանքի համար: Երեկոյան վանքն էր նրանց ընթրիք տալու: Շներն իսկույն մեր հոտն առին և խմբովին հաչելով՝ վազեցին դեպի մեզ: Մի նախորդդ առաջ եկավ, հալածեց գամփռներին և պատկառանք տարավ մինչև մառանը:

— Կաթուղիկոսը որտե՞ղ է:

— Այգում նստել է... Ահա Ղազար հայր-սուրբը:

Մի երկար վարդապետ, որ ախոռից դուրս եկել՝ դեպի պարտեզն էր ուղղվում, որ նկատելով մեզ, կանգ առավ ու սպասեց:

Մոտ գնացինք:

— Աստված օգնական:

— Աստված պահապան, որդիք, եկել եք ուխտի՞:

— Այո, հայր-սուրբ, եկել ենք նաև վեհափառին այցելելու:

Վեհափառը այգումն է, առաջնորդեմ ձեզ:

Ու նա առաջ ընկավ: Շատ հեռու չէր: Լայն առվի եզերքում, մի ուռնու հովանու տակ փռել էին գորգ: Նրա վրա էր, որ դերձակի պես բազմել էր Աղթամարի Խաչատուր կաթուղիկոսը: Մի միջահասակ, թխիկ, վիզը կարճ ու կապուտաչա երանելի: Ոտները ծալած, առջևը մի ֆնջան սուրճ, աջ ձեռքին դեղին մեծ սաթերից շինած մեղեսիկ, նայում էր հեռուները:

Երբ նկատեց մեզ, ուղղվեց, շարժվեց ու ասաց.

— Համեցեք, Էֆենդիներ:

Մոտեցանք աջն առինք, հետո նստեցինք գորգի եզերքին և կաթուղիկոսի հրամանով Ղազար վարդապետը ետ գնաց, որ մեզ համար սուրճ պատվիրի:

— Բարի եկաք, ուխտների ընդունական...— այսպես սկսեք վեհափառը,— հրամանքնիդ ռուսիացի՞ եք:

— Ոչ, վեհափառ,— պատասխանեցի,— ես վանեցի եմ:

— Հա՞... որոնցմե՞ն ես:

Հորս անունը տվի. չէր ճանաչում, բայց լսել էր:

— Իսկ աս աղա՞ն,— հարցրեց նա ընկերոջս ակնարկելով:

— Պարսկաստանցի է, անունը Կարապետ:

Այնուհետև սկսեց մի երկար խոսակցություն այն մասին, թե ես ինչո՞վ եմ զբաղվում, ընկերս ինչո՞վ, թե ինչու ենք եկել այս կողմերը, կամ որ ճանապարհով եկել և այլն, և այլն:

Քիչ հետո երևեցավ մի գյուղացի՝ ձեռքին երեք ֆնջաններ և մի սրճաման: Կոշիկները հանեց գորգից դուրս, պատկառանք մոտեցավ վեհափառին, չոքեց, դրավ նրա առաջ ֆնջաններից մեկը և սուրճ լցրեց, հետո դարձավ ինձ ու ընկերոջս և նույնն արավ: Ղազար վարդապետն էլ եկավ շուտով ու չոքեց վեհափառի կողքին, մի ոտք ետ:

Այդ բոլոր ժամանակում կաթողիկոսը միշտ մի տեսակ կասկածանքով և ուշադրությամբ էր գնում ընկերիս, իսկ ինձ վրա սակավ էր նայում, և երբ վարդապետը վերադարձավ, այն ժամանակ հանկարծ ասաց.

— Հրամանքնիդ ուրիշ ժամանակ այս կողմերում եղե՞լ եք: Կարապետը շփոթվեց մի քիչ:

— Ոչ,— ասաց,— այս կողմերում չեմ եղել:

— Ես էլ չեմ եղել,— պատասխանեցի ես:

— Գիտե՞ս,— դարձավ ինձ կաթողիկոսը,— քիչ մնաց կարծեի, թե աս աղան մեր կողմերը թափառող բոշ-բողազ ռուսիացիներեն է:

— Այդ ի՞նչ ռուսիացիներ են, վեհափառ:

— Չըմ, հըմ...— արեց կաթողիկոսը,— ի՞նչ ըսեմ, Էֆենդիս, տարի մըն է, որ խել մը բոշբողազներ ընկեր են մեր գյուղերը, քանի մը օր առաջ ատոնցմե երկուքը ծիերու վրա հեծած՝ դրսի տուն եկան... Ալլահ Իչուն², գեշ մարդիկ չէին երևնար, նվեր տվին վանքին, սակայն, այլանդակ խոսքեր կընեին. վտանգավոր խոսքեր... Կատղեցուցին գիս, համբերություն չթողին... Անանկ չէ մի, Ղազար վարդապետ,— դարձավ նա հայր-սուրբին,— միտքդ չէ՞, թե գյուղացիներուն ինչեր էին սովորեցուցեր:

— Չրամանք ես, վեհափառ... չեմ կարծեր, որ ասոնք անոնցմե ըլլան:

— Աղեկ, իհարկե, ես ալ չեմ կարծեր... Ինչ որ է, վարդապետ, անոթի ենք, աս աղաներն ալ անոթի պիտ ըլլան, Խաթունը բան մը պատրաստե՞ր է...

— Չրամանք ես, Վեհափառ, որտե՞ղ հրաման կընեք ճաշելու հո՞ս, թե ներսը:

— Ներսը, ներսը, ես կսիրեմ աչքովս տեսնել թոնրեն ելնող կերակուրներուն պուտուկներուն ու անոնց հոտն առնուլ:

Այս խոսքերը ասելով նա ոտքի ելավ ու ծանրությամբ առաջ ընկավ: Մի գյուղացի, որ հեռվում սպասում էր, մեր ելնելուց հետո մոտ գնաց և ժողովեց գորգն ու բարձը:

2

Այսպես ահա ծանոթացանք Աղթամարի կաթողիկոսի հետ, որ երերվելով անցավ մառանի պատերին կպած բազմաթիվ խոնարհվող և իր աջին մոտեցող գյուղացիների միջով ու մեծ տանտունը մտավ: Վանքի միակ սենյակը՝ այդ տանտունը մի ցած առաստաղով ահագին սենյակ էր, պատերը թոնիրներից արձակված ծուխից սաստիկ սևացած: Միայն վերևի մասն էր, թոնիրների կողքին, որ լուսավորված էր երկու ձեթի ճրագներով, որոնք դրված էին միմյանցից երկու քայլ հեռավորության կանգնեցրած ճրագկալների վրա: Մուկ մասը, որ մի րնդարձակ տարածություն էր կազմում և ուներ շատ խավար խորշեր, զբաղեցրած էր հազար մի տեսակ կարասիներով:

Այնտեղ տեսնվում էին յուղի, պանրի, դավորմայի, գինու և այլ կարասների շարքեր, այլուրի երկու մեծ դարան, դիզացած ցախ ու փուշ մինչև իսկ աթար: Պատերից, օճորքից, ամեն կողմ կախված ու դրված կային շշեր, մաղեր, ավելներ... Մի խոսքով, ինչ ուներ-չուներ վանքը, կիտած էր այդտեղ:

Կաթողիկոսը նստեց փռված մինդերի վրա. Ղազար վարդապետը չոքեց նրա ետևից՝ կողքում, իսկ մենք տեղավորվեցինք ավելի ցած: Քիչ հեռու կիսամթան մեջ, պատի տակ, լուռումուռն էկան նստելու հետզհետե 10—12 գյուղացիներ, որոնք իրենց ակնարկը չէին հեռացնում կաթողիկոսից և հետևում էին նրա յուրաքանչյուր շարժմանը: Երբ նստեցինք, տնտեսուհին մոտեցավ և սփռոց տարածեց:

— Չա, հա՛ց ենք ուտելու,— ասաց վեհափառը,— շատ աղեկ, անոթի եմ: Ի՞նչ ունիս, Խաթուն, լավ թան շինե՞ր ես:

Պառավ տնտեսուհին յազմայի վերին ծայրը մինչև աչքերն իջեցրեց, ցածից էլ բերանը ծածկեց և գլխով դրական պատասխան տվավ:

² Աստծու սիրուն:

— Դե, աստված օրհնե քեզ, շուտ ըրե... Է, աղաներ,— դարձավ մեզ,— ըսեք, նայինք, շատ տեղ պտտեցա՞ք...

Երրորդ անգամ էր, որ նույն հարցն էր տալիս:

— Այո, վեհափառ,— պատասխանեցի ես:

— Ս. Եղիշեի գերեզմանն էլ գնացի՞ք... Չարխափան ս. Նշան:

— Ոչ դեռևս:

— Հա՞... Է, վաղը գնացեք, տեսեք մեյմը ս. Եղիշեի գերեզմանը ես նորոգել տվի. որ տեսնես՝ կհավնիս. անհավատ ես նե՛՛ չես հավնիր... Հե, հե, հե, գիտես, աղաս,— դարձավ նա ընկերոջս,— անունդ շնորհե՛ս... մոռցա:

— Կարապետ:

— Հա, Կարապետ աղա, գիտե՛ս, ես քեզի փոռտ կարծեցի. ինչ որ Է. անոր հայրը կճանչընամ... հրամանքդ պարսկաստանցի՞ ես ըսիր, չէ՞...

Ու վեհափառը այդպես կցկտուր, մեկ հարցից մյուսը, մեկ մտքից մյուսը ցատկելով՝ մեզ չէր նայում, այլ տնտեսուհու արածներին էր հետևում, ձեռքերով ուղղում էր առջևը դրած հացը, դեմ հրում սևացած կտորները ու զննում, թե որքան սոխառած էին ածում թանի երեսի վրա:

— Այո՛, պարսկաստանցի եմ,— պատասխանեց ընկերս:

— Հրամանքդ ասոր ընկերն ես, չէ՞... Խաթուն, ձուկ չունի՞ս առ երեկո:

Խաթունը մի բան փսփսաց մոտը նստած գյուղացուն:

— Հոգևոր տեր,— բացատրեց վերջինս,— ձուկը փլավի համար Է պահված, բայց եթե կհրամայես...

— Չէ՛, չէ՛, թող աս երեկո ձուկ չըլլա, թանը տուր... Ղազար վարդապետ, գինի ունի՞ս:

— Հրամանք ես, վեհափառ:

— Լավ... հըմ, հա, ինչ ըսի՞ր:

Ընկերոջս էր ուղղում հարցը և գդալը ձեռք առնում:

Տաք թանը, վրան կապույտ ծաղկի թերթերունքներով խառն սոխարած՝ մեջտեղ եկավ:

— Ես ոչինչ չասացի, վեհափառ:

— Հը՛մ... չըսի՞ր,— ու դգալը պարզեց,— ես ըսի կարծեմ... հա հրամանքդ ասոր դասընկե՛րն ես:

— Ոչ, վեհափառ, ես ուրիշ ուսումնարան եմ սովորել, Մոսկվա:

— Մոսկով, հոն ա՛լ հայոց դպրոց կա:

— Կար, այս, Լազարյան ճեմարանը՝

— Հա, լսեր եմ... ապրիս, որդիս: Դեհ, սկսենք... «ճաշակեսցուք խաղաղությամբ, օրհնյալ Է տեր ի պարզես յուր, ամեն» Համեցեք, մոտեցեք...

Հետո, երբ մի քանի դգալ խմել էր, շարունակեց.

— Հա, ըշտե կուգես նե՛՛ քեզ ալ տեղ մը վարդապետ ընենք, լմնա երթա... սակայն և մի գդալ էլ խմեց, նայե, չըլլա թե սա անհավատական մտքերեն լեցնես տղայներուն գլուխը... հը՛մ (մի դգալ ևս)... Սատանայի գոյություն ուրանաս... կրոնավորներուն պարսավես...

Հետո գդալը ձգեց և սկսեց բրդել թանի մեջ:

- Հրամանքդ ալ աղվոր ձայն ունի՞ս:
- Ոչ, ես ձայն չունիմ:
- Չունի՞ս... ձայնավորությունն ալ չիտես:
- Ոչ, վեհափառ, չգիտեմ:

Կաթողիկոսը կանգ առավ, մի ակնթարթ զարմացած դիտեց Կարապետին, ապա գդալն առավ, մի խոշոր պատառ կլլեց ու գոչեց.

— Բոա՞ք բե՞՜... ապա ի՞նչ գիտես: Նայինք... ճարտասանությո՞ւն, աստվածաբանությո՞ւն, տրամաբանությո՞ւն:

— Ո՛չ, — ժպտաց Կարապետը:

Կաթողիկոսը ապշած էր: Գդալը օդի մեջ պահեց և դարձավ Ղազար Վարդապետին: Իսկ սա գլուխը միայն թափահարեց և լուռ՝ դադարեց ուտելուց:

— Ես,— շարունակեց Կարապետը,— գիտեմ պատմություն և բնական գիտություններ:

— Կեր, կեր, թանը պաղավ,— ասաց կաթողիկոսը,— ատոնց բոշբողազ բաներ են... ատոնք գիտություններ՞ր են... Այ, աստվածաբանություն, բարոյախոսություն... Խաթուն, ուրիշ ի՞նչ ունիս, ձավրե փլա՞վ է եփածո՞... հա՛, դեհ, բեր, օրհնվիս դու...

3

Մի քանի րոպե այնուհետև լուռ ճաշեցինք: Հեռու կիսամթան մեջ, սինիի շուրջը բոլորած գյուղացիք ևս դադարել էին փսփսալուց, ուտում էին և անդադար մեզ դիտում: Եթե կաթողիկոսը պատահմամբ նրանց կողմն էր նայում, իսկույն ուղղվում էին աշակերտների պես, կծկվում և ակնարկները խոնարհեցնում:

Մինչև մի քանի գավաթ չխմեց և մի լավ չկերավ, վեհափառը այլևս չխոսեց, մենք էլ լուռ էինք:

Ձավրե փլավից հետո գյուղացիներից մեկը շարժվեց, քլոզը հանեց, ձեռքին բռնած հողե կուռիկը՝ մոտեցավ և ասաց կաթողիկոսին.

— Հոգևոր տեր, օրհնիր... Մեզ էլ արձակիր գևանք այս գիշեր:

Կաթողիկոսը նայեց գյուղացուն, խաչակնքեց կուռիկի վրա և ասաց.

— Այս երեկո դժվար թե գևաք, ռես Մլո, խոսելու շատ բան ունիք:

Ռեսը՝ մի ավեզարդ և պղնձագույն հուժկու ծերունի, բարձրացավ չոքած տեղից:

— Աջիդ դուրբան, հոգևոր տեր,— գոչեց նա աղաչավոր ձայնով,— մեր տունուտեղ մնացել է անտեր-անտիրական. 5—6 օր է, ով գիտե, ինչե՞ր են պատահել գյուղում. արձակիր մեզ, այս գիշեր գևանք. լավ գիշեր է, բավական ճանապարհ կկտրենք:

Վեհափառը դեմքը կնճռեց:

— Է, ես ի՞նչ ընեմ,— ասաց նա քիչ նեղացած ձայնով,— տերության գործն է, նրա հրամանն է. մի թեթև գործ էլ չէ, որ շուտով պրծնենք, մտածել է հարկավոր, մի քանի լիրայի բան խո չէ՛, հարյուրներ են պետք...

— Դու գիտես, հոգևոր տեր,— շարունակեց ռեսը ավելի աղաչավոր,— վճռիր ինչ որ խղճմտանքդ տա, ի՞նչ արած, զուլումը պիտի տանենք. ո՞ր մեկին բան ենք ասել, որ սրան

³ Ջարմանալի բան:

ասենք... Հրամանքդ մի բան ասա, որոշիր և արձակիր մեզ՝ մեր տունուտեղ գնանք, մեր ցավերին նայենք...

— Գիտե՞ս ինչ, Մյո,— ասաց վերջապես կաթուղիկոսը ռեսին,— թե որ այդպես է, լավ, այս էրեկո վերջացնենք ու գնացեք...

— Աստված կարգիդ հաստատ պահե...

— Բանը այն է,— շարունակեց կաթուղիկոսը,— որ այդ կշիռի համար 500 ոսկուց ավելի ծախս է գնալու. դեռ չեմ ասում գերան, քար, ձրի գործավորներ...

— Եաման, հոգևոր տեր,— բացականչեց ռեսը,— ասա, որ մեր ճժերու շապիկը հանենք տանք ու մենք էլ նրանց անոթի թողնելով՝ գանք կրշիան շինենք... Եաման, էդ ինչ զուլում է. 500 լիրա, որ քամես 10 գյուղից չի դուրս գալ:

— Ի՛նչ արած,— խոսեց կաթուղիկոսը,— ապա թողնենք, որ զինվորները գյուղերը ցրվեն ու ամեն ինչ քարուքանդ անե՛ն, ձեր կնիկներին անպատվե՛ն, ձեր եկեղեցիներն ախո՞ռ դարձնեն... Չէ, ինչ որ էլ լինի, պիտի կրշիան շինել...

Այդ միջոցին գյուղացիներից մեկը, որ մոտեցել էր ռես Մյոյին, խառնվեց խոսակցության...

— Վա՛նքը ինչ է տալիս իր կողմից,— հարցրեց նա վախվխոտ ձայնով:

Կաթուղիկոսը գդալը փլավի վրա դրեց, հետո կռացավ և խոսողին նայեց:

— Մեկ այս կողմը նայիր, այդ ո՞վ էր խոսողը,— գոչեց նա,— այդ դո՞ւ ես, ռես Ռկո... չե՞ս ամաչում. վանքը ի՛նչ ունի, որ ձեզ հավար տա: Փոխանակ դուք վանքին տալու, նրանի՞ց եք բան ուզում... Չէ, ինչպես երևում է բոշ-բողազներ են մտել էլի ձեր մեջ... Կարգս վկա, որ այդ սրիկաներին ձեռք եմ տալու... Էլ ոչ հավատ թողին և ոչ էլ խոնարհություն...

Գյուղացիները սարսափից կծկվեցին, բայց ռես Մյոն իսկույն մեջ մտավ:

— Մեղա աստծու, հոգևոր տեր,— ասաց նա,— մի նեղանար, աջիդ դուրբան: Ռես Ռկոն ջահիլ է, համբերություն չգիտե... Իհարկե մենք պիտի վանքին տանք և ոչ թե վանքը մեզ... Մեռնիմ վանքի գորությանը... բայց քո ոտքն ենք ընկել, 500 ոսկին մի բարձիր մեր գյուղի վրա. Կարճկանը 9 գյուղ ունի, խիզանում էլ շատ գյուղեր կան. չէ որ կրշիանը նրանց էլ կազատի զինվորներ պատսպարելուց... Ես քո ծառան եմ, մենք քո զավակներն ենք, հոգևոր տեր, այնպես արա, որ գոնե 10-ական ոսկիով ազատվինք... — Ի՛նչ, տա՛սը... չէ, ռես, դա շատ քիչ է. մնացածը ես որի՞ց առնեմ:

— Ախ, հոգևոր տեր,— հառաչեց ռեսը,— որ տեսնես մեր հալը, մեր տառապանքը, այդ տասը ոսկին մեր սաղ գյուղի գինը կհամարես: Էլ ոչինչ չի մնացել, եղածը տանում են, նյուֆյուս⁴, թաշիր⁵ քուրդի, պտղու, հասնող-հասնողի... որ մեկն ասեմ, աջիդ դուրբան, դու չե՞ որ շատ լավ գիտես: Էլ բան չմնաց, մեր կնիկները մերկ են, մեր մանուկները ցուրտի դեմ ոչինչ չունին, մեր կերածը բանջար է մնացել, էն էլ եթե չխլեն, եթե գտնվի. տավարի մեջ էլ հալ չի մնացել. տավա՞ր որտեղից մնաց, լավերը տարան, վատերն էլ այս ձմեռ կկոտորվին, խոտ չունինք. ինչ որ ամբարում ենք, խլում են, վառում, զանգատում ենք՝ վռնդվում... հոգևոր տեր, չե՞ որ հրամանքդ էլ զգվեցիր մեր զանգատներից, մեր արտասուքից...

Ու ծերունին կռացրեց վշտերով ծանրացած գլուխը, և աչքերը լցվեցին:

Կաթուղիկոսը ուտում էր: Հուզված՝ դադարել էի և գդալովս հացը ծեծում, իսկ Կարապետը գունատ՝ մեկ սրան էր նայում, մեկ նրան:

⁴ Զինվորական տուրք:

⁵ Արդյունաբերական տուրք:

— Է, աղէկ, աղէկ, կարճ կապիր,— արեց կաթուղիկոսը.— գյուղացի եք, որքան լավ դրութիւն ունենաք, Էլի լաց եք լինում, գանգատում, չունինք՝ ասում, մերկ ենք՝ գոռում՝ որ ինչ Է՝ չտաք... եղած զուլումներն Էլ մեկը տասն եք շինում... այնպես չէ՛, վարդապետ:

— Յրամանք ես, վեհափառ,— ասաց հայր սուրբը,— անցյալ տարի Էլ երբ ես Էի պտղի ժողովոյը, Էլի այդպես ողբում էին, գանգատվում, բայց ով ավելի շատ Էր լավ լինում, նա ավելի շատ Էր ունենում... Ստում են, վեհափառ, ստում, որ չպահանջեն:

Եվ անշուշտ մտադիր Էր այդպես շարունակել, եթէ ընկերս չընդհատեր նրան: Կնճռոտ, դաժան ու խիստ Կարապետը դարձավ վարդապետին ու ասաց.

— Դուք սաստիկ սխալվում եք, հայր սուրբ, մինչև իսկ... այո... մինչև իսկ ստում եք, որովհետև ինչ որ ես տեսա, դուք Էլ գիտեք: Գիտեք, որ հայ գյուղացին այլևս ոչինչ չունի այս երկրում, որ խլում են նրա ձեռք բերած ետին խիլը, որ նրա ընտանիքը մերկ Է, անոթի, և որ նա ինքը հալածված Է, հափշտակութեան զոհ դարձած... գիտեք այդ և սակայն Էլի ծանրութիւն եք բարձում նրա ջարդված ու կքված ուսերի վրա... Օհ, որպիսի սիրտ ունիք...

Յուզմունքից լռեց: Կաթուղիկոսը ապշել Էր:

Ղազար վարդապետը շփոթված՝ դգալը ցած դրեց:

— Ես աչքովս տեսա,— շարունակեց Կարապետը քիչ լռելուց հետո,— ահա մի քանի ամիս Է, որ ման եմ գալիս այս թշուառների երկրում. աչքովս տեսա սոսկումներ, տեսա, որ այս աշխատող, ազնիվ և մաքուր ժողովուրդը, որին հարստահարում են ու հալածում՝ իր աղի արցունքն իսկ կուլ Է տալիս, իրավունք իսկ չունի լալու, հառաչելու... Ես տեսա, որ նա սոսկալի ճանկերի մեջ առնված՝ ծխում Է, սպառվում, իր արնովը շվացվում, և որ չեն թողնում անհպելի նրա ոչ մի իրը, ոչ կինը, ոչ սրբութիւնը, ոչ կայքը... Դուք Էլ եք տեսել այդ, գիտեք, շատ լավ գիտեք, բայց... ուրանում եք, ծածկում... Եվ դա Է ամենից սարսափելին...

Ու ելավ: Կաթուղիկոսը հուզմամբ խաչակնքեց, ընթրիքը վերջացրեց, ապա Ղազար վարդապետին մի բան փսփսաց: Գյուղացիներից շատերը դուրս ելան, մենք Էլ գնացինք դէպի բլուրը և այնտեղ լռեցայն նստեցինք մի ապառաժի վրա:

— Այո, ուրանում են, ծածկում են...— շարունակեց Կարապետը հուզմամբ,— և դա ամենասոսկալին Է, որովհետև, եթէ հաստատեն, իրենց գրպանն Էլ ոչինչ չի մտնիլ...

Ապա կռացավ, նայեց լուսախառն մշուշով լիքը հովտին և գոչեց.

— Որքան թշուառ ես դու, անբախտ ժողովուրդ, և որքան խոր են վերքերդ...

* * *

Գիշերով հեռացանք վանքից. մեկնեցին նաև գյուղապետները: Մի զինվորանոց շինելու համար յուրաքանչյուր գյուղի վրա 15-ական ոսկի նոր տուրք բարձած՝ գնում էին նրանք, և պետք Էր տեսնել փոշոտ ճանապարհով, տխրութեամբ ու լռեցայն հեռացող ծերունիների կքված մեջքերը, կնճռոտ վշտալից դէմքերը, որոնք երկնքից հույսը կտրած՝ դէպի գետին էին խոնարհվել... նրանց ոտքերի հանած փոշին թանձր ամպերով բարձրանում Էր ու լողում դէպի հեռավոր ծովը, իսկ իրանք գնում էին, գնում, տանելով դէպի իրենց գյուղը մի նոր զուլում, մի նոր տառապանք...